

ZÁVĚR

Tato práce byla psána se záměrem přispět k rozšíření teoretických i praktických poznatků týkajících se použití členu v současné portugalštině, které analyzuje především z hlediska stylisticko-pragmatického. Navrhuje metodu zkoumání stylistických hodnot členu, která vychází ze zkoumání struktury stylému členu, který může být dvojího druhu: pragemem a informémem, a to ve všech možných jazykových plánech.

Práce může mít okamžitý přínos pro praxi, poněvadž obsahuje prototypické příklady, které mohou sloužit jako model při tvoření stylizačně odlišných výpovědí. Tyto příklady jsou přeloženy do českého jazyka proto, aby si český čtenář mohl uvědomit možné paralely se stylově podobnými jazykovými prostředky existujícími v českém jazyce. Všechny překlady v práci jsou autorčiny. V práci je zpracována souhrnná analýza mikrostruktury i makrostruktury členu vždy v souvislosti s determinačními operacemi a s vyhledáváním aktivních i pasivních stylových hodnot členu v odlišných syntaktických konstrukcích.

Náš pokus takto sledovat stylistické chování členu vychází z pojetí stylistiky jako autonomní disciplíny a o prosazení této autonomní pozice stylistiky se budeme snažit i v portugalském kontextu.

V jednotlivých bodech týkajících se problematiky použití členu se nám seskupila řada nových poznatků nejen o pragmaticko-stylistické hodnotě členu v portugalštině, ale také o vztahu stylistiky k různým disciplínám. Protože stylistika vytváří spíše pozadí v portugalské lingvistice, domníváme se, že by bylo vhodné její pozici v této zemi upevnit, a to přesto že některé její přístupy nejsou založené na objektivním a přesném vymezení daných jevů. My však do naší práce přístupy často subjektivní povahy zahrnujeme, protože se domníváme, že na základě pouze normativního přístupu nemohou být vysvětleny takové gramatické jevy, jako jsou minulé časy sloves, slovesné způsoby a v neposlední řadě také pro nás relevantní problematika členu. V naší práci jsme aplikovali přístupy tzv. stylistiky deviační, podle níž jsou pro styl určující především jevy a prostředky výrazně se lišící od normálu či normy, od neutrálního vyjadřování. Zjistili jsme možné „odchytky“ použití členu, který může být prostředkem nejen determinačním, ale také ozvlášťujícím a „deautomatizačním“. V naší práci jsme neopominuli ani principy stylistiky excecpcionální zaměřující se pouze na markantní slohotvornou aktivitu a pomíjející celkovou stavbu textu (v rámci tohoto přístupu jsme se zaměřili na vyhledávání příznakovosti členu ve

smyslu vyjádření pragmatické významové složky jména na rovině foneticko-fonologické), dále jsme zahrnuli přístup stylistiky selektivní založené na představě, že pro určité téma, obsah a věcný význam můžeme vybírat různé členy, a neopomenuli jsme samozřejmě stylistiku normativní v tom smyslu, že jsme ve všech výše zmíněných příkladech vycházeli z doporučení či určitých návodů již zahrnutých ve stávajících gramatikách portugalského jazyka.

V takto zaměřeném stylistickém výzkumu pojmáme někdy použití členu jako zkrášlující doplněk výpovědi, který přispívá k větší transparentci nejen samotné výpovědi, ale také k tomu, že receptor jasněji rozpozná myšlenky i postoj autora výpovědi k dané skutečnosti. Hovoříme zde o jednotlivých způsobech vyjádření odrážejících vztah mluvčí – posluchač, apod.) a typech jazyka (jazyk formální, familiární, archaický, nový, atd.)

Přestože má stylistika silnou vazbu na psané texty či na mluvené texty oficiálních monologických komunikátů, dovolili jsme si použít pro zkoumání členu také běžné, mluvené, nepřipravené a spontánní dialogy, které zařazujeme do stylistického výzkumu proto, že odráží sociální a psychické aspekty tvorby řeči, tedy pragmatiku. A to je právě při sledování členu velmi zásadní. Dokonce bychom si mohli dovolit konstatovat, že pro pochopení užití členu je tento krok nezbytný. Vždyť jednotlivci mohou členu používat ve stejných situacích různě, a to právě v souladu s objektivními a subjektivními slohotvornými činiteli, které jsou předmětem nejen stylistiky, ale také pragmatiky. Z vyhledávání těchto stylistických a pragmatických hodnot členu také vznikl název naší studie.

Výsledkem naší studie bylo prokázání existence stylových vlastností členu v již zmíněných jazykových rovinách. Shrňme nyní stručně, jaké stylové vlastnosti členu byly nalezeny.

Na rovině foneticko-fonologické jsme vyhledali takové stylisticky aktivní hodnoty členu, které odráží expresivní hodnoty viditelné v mluveném textu a které představují výslovnostní varianty, které mohou korespondovat s vyjádřením pragmatických složek ať už individuální či nadindividuální povahy. Například intenzivní zvýraznění členu může implikovat určitý psychický afekt či někdy s ním spojený větší důraz kladený na význam následujícího substantiva. Jeho opakovaná následná realizace v podobě členu je známkou spontánnosti a nepřipravenosti mluveného jazyka, jíž odpovídá ve stylistice českého jazyka konverzační pauza. Takové užití je téměř nemožné v mluveném jazyce připraveném, jako je například slavnostní proslov, televizní noviny, reportáže apod., a už vůbec se s ním nelze setkat v jazyce psaném. Snažili jsme se dokázat, jak je fonetická realizace členu ovlivněna komunikační událostí (či komunikačním aktem), v níž ne vždy jde o mechanický přenos věcných faktů a informací, avšak také o dorozumívání kreativní, kdy mluvčí nemá předem větu promyšlenou a dopouští se různých odchylek od normy, jako je již zmíněný pleonasmus či vložení další myšlenky mezi člen a podstatné jméno.

Příznakovost na rovině morfologické se pak snažíme ilustrovat tím, že člen může stylisticky obměňovat nejen nominum, ale také celou výpověď, a to, jak již bylo několikrát řečeno, například vyjádřením různých stupňů familiárnosti a formálnosti. Ač člen není možno chápat jako samostatně sémantickou jednotku abstraktní povahy, která nemůže existovat jakožto izolovaná jazyková jednotka, vykazuje na syntagmatické i paradigmatické ose schopnost důležitou pragmaticko-sémantickou roli: na ose paradigmatické může vyjadřovat různé významy a to v závislosti na tom, jaké typy kompatibility představuje na ose syntagmatické. Odlišné významy na ose paradigmatické jsou úzce spjaty s pragma-

ticko-sémantickým aspektem determinace, v rámci nichž sekundárně může vyvolat určitý stylistický efekt, kterým může být například neutrálnost a hovorovost, spisovnost a nespisovnost, regionálnost a nářečnost, familiárnost a oficialita, a to vše v závislosti na ose syntagmatické, kde může člen být kompatibilní s různými slovními druhy a spoluvytvářet význam celkové věty v závislosti na jejich syntaktické funkci. Abychom mohli definovat příznakovost členu a jeho specifika v morfologii, vycházeli jsme z názorů Marie Krčmové, která hovoří o dvou typech příznaku: o příznakovosti systémové a o příznakovosti na úrovni vyjadřovacích prostředků. První typ morfologické příznakovosti je založen na gramatických významech, kde stojí proti sobě kategorie v opozicích, přičemž jeden z členů opozice je nepříznakový a druhý příznakový. Zjistili jsme, že i člen je schopen vyjádřit opozice, do nichž staví gramatickou kategorii determinace určitosti (vyjádřitelná členem určitým) a gramatickou kategorii determinace neurčitosti (vyjádřitelná členem neurčitým). To je základní dichotomie, z níž v naší práci vycházíme. Obě tyto determinace mají pak ještě další, podle kontextu buď relativně synonymní či antonymní bod, a tím je proces tzv. klasifikace, jehož prostředkem je člen nulový. Měli jsme však problém určit, která složka je příznaková a která bezpříznaková. Nicméně to nebylo pro naši studii tak závažné. Všechny typy determinace jsou vyjádřitelné podobnými prostředky, a všechny mohou v rámci systému vyjádřit stejné gramatické významy. Evidentnější je však morfologická příznakovost v těch případech, které se týkají tzv. nevlastní derivace, kdy se pomocí členu přemísťuje slovní druh do slovního druhu podstatných jmen. Tuto morfologickou vlastnost právě pokládáme za příznakovou, protože vyjadřuje opozici dvou slovních druhů, z nichž jeden je vyjádřen právě standardním prostředkem, a tím je člen. V naší studii jsme zmínili existenci příznakovosti i druhého typu, týkající se podoby morfů, jimiž se významy vyjadřují, vázanou na tvarové typy na ose spisovnosti a nespisovnosti, a v tom rámci sledujeme stažené tvary neurčitého členu s předložkami, které nejsou v psaném textu zdaleka pravidelné. Zjistili jsme vysokou frekvenci oddělení předložky a členu například v jazyce básnickém či beletristickém. Zajímavé by ale také bylo sledovat tuto formu v jazyce mluveném. Z hlediska nespisovnosti jsme poukázali na používání sloučeného tvaru předložky se členem určitým, který je součástí nominálního syntagmatu plnicího syntaktickou funkci podmětu osobního infinitivu, a to především v jazyce mluveném.

Hledisko sémanticko-pragmatické jsme zařadili do rámce zkoumání stylistických hodnot členu proto, že stylistika má jak se sémantikou, tak pragmatikou několik styčných bodů: se sémantikou ten, že i jejím předmětem je uplatnění výrazové variability při vyjadřování vztahů mezi textovými jednotkami (zde budeme hovořit o jednotlivých determinčních procesech, které člen vyjadřuje v závislosti na sémantických vlastnostech substantiva), a s pragmatikou ten, že se zabývá výběrem pro styl relevantních prostředků (v našem případě výběrem jednotlivých typů členu), který je vázán na takové pragmatické hodnoty, jako jsou situace a typ jednání, účinky a záměry mluvčího (někdy se hovoří o pragmatické stylistice).

K použití termínu „sémanticko-pragmatické aspekty použití členu“ nás inspirovala *Gramática da Língua Portuguesa*. Domníváme se, že vystihuje zcela přesně zaměření této kapitoly: vyhledávání pragmatických funkcí, které člen plní v rámci sémantických (determinčních) procesů a v rámci jednotlivých kontextů.

Rada autorů však jednoznačně hovoří o sémantice a pragmatice jako o dvou samostat-

ných přístupech: pragmatika zkoumá ty aspekty významu, které nejsou předmětem studia sémantiky. Zatímco sémantika se zaměřuje na významy vět (v rámci zkoumání členu jde o propoziční obsahy dané determinací), pragmatika se zabývá významem konkrétních realizací výpovědí (v rámci zkoumání členu pak hovoříme o různě stylisticky zabarvených významech), staví do popředí například studium deixe, implikatur a presupozic a s nimi do jisté míry spojené typy kontextů, aktuální větné členění či funkční perspektivu výpovědi, prioritaci, fokusaci, preference, záměry účastníků, strategie sdělení, funkce výpovědi, časové a situační pragmatické inference (paměť, zkušenost, znalost světa společná účastníkům, emocionálnost). V rámci zkoumání použití, hodnot a funkcí členu nám však tyto dvě disciplíny ve vzájemném propojení nabídly jedno z možných řešení otázky použití členu, spočívající ve zkoumání záměrů mluvčího promítajících se do preferencí použití jednotlivých tvarů členu (vyjadřujících sémantickou kategorii determinace) na základě situace, protože ta je pro lingvistickou pragmatiku klíčovým pojmem, je zdrojem všech pragmatických významů. Jazyka užíváme v různých situacích; jako uživatelé jsme součástí situace a zároveň jsme jí ovlivňováni; pro náš úspěch při dorozumívání je rozhodující, zda jsme zvolili vhodný, situačně adekvátní způsob vyjádření; na základě situačních faktorů ani nemusíme některé významy explicitně vyjadřovat.

Z hlediska typů determinačních operací jsme nezjistili žádné nové informace, pouze jsme poukázali na nejednotnost terminologického aparátu, jehož příčinu jsme však nezjistili. Také jsme v některých případech navrhli sjednocení pojmů týkajících se funkcí členu, kdy například atributivní hodnota určitého členu odpovídá významově nespécifické hodnotě neurčitého členu. Tyto naše domněnky jsou v práci na jedné straně vysvětleny snahou o zjednodušení pohledu na determinační operace, na straně druhé však tuto problematiku činíme složitější tím, že ji doplňujeme právě o vyhledávání stylisticko-pragmatických hodnot členu, které nejsou v gramatikách ani zmíněny ani popřeny, ale které byly zjištěny při četbě literárních děl a poslechu běžné mluvy. Jako příklad můžeme uvést například spojení členu finitním slovesem. Právě tento bod byl předmětem diskuse se členy Asociace portugalských lingvistů, kteří takové použití považují za gramaticky správné, avšak stylově vysoce aktivní. Dokonce v této konstrukci přiznali členové Asociace portugalských lingvistů členu schopnost nejen podílet se na významu věty, ale jeho schopnost význam věty tvořit. Tyto diskuse však proběhly jen ústně, nemáme pro ně žádné písemné doklady.

Zjistili jsme, že v různých typech determinace může člen být charakterizován buď jako pragramém (expresivní – emotivní stylém) nebo jako informém (významově věcný stylém), a to často v závislosti na syntaktické funkci nominálního syntagmatu, jehož je člen součástí. Nicméně, zjistili jsme i možné relativně synonymní vztahy mezi jednotlivými členy ve stejných syntaktických konstrukcích.

V poslední jazykové rovině týkající se typologie textů jsme nejdříve vyzdvihli rozdíly mezi jednotlivými vlastnostmi novinářských žánrů, protože ty byly pro naši analýzu zásadní. Dále jsme sledovali, jak se chová člen v článku zpravodajském, který je charakterizován předáváním věcných informací a postrádá subjektivní závěr autora, a jak se chová v jiných žánrech a typech publicistických textů podbarvených evaluativními, metaforickými a alegorickými výrazy, které mohou být i lehce hovorové.

Pro naši analýzu bylo zásadní vymezit dvě definice pojmu stylém členu, který, jak jsme zjistili, může plnit v publicistice dvě funkce: 1. stylistickou funkci spočívající v emocionál-

ně-expresivním podbarvení textu, vynikající v neutrální výrazové rovině a 2. stylistickou funkci signalizace zaměření a charakteru textu. Zjistili jsme například, že člen nulový vykazuje ve srovnání se členem určitým či neurčitým zvláštní rysy. Zatímco například přítomnost neurčitého členu spolu s evaluativním substantivem či adjektivem v titulku může signalizovat tu povahu publicistických žánrů, která zahrnuje autorský pohled na věc, pak nulový člen v určitých pozicích může prozradit již v titulku, že se bude jednat o analytický či zpravodajský článek.

Do naší práce jsme nezahrnuli principy stylistiky kvantitativní, ale domníváme se, že tyto by mohly být zahrnuty v budoucích studiích zabývajících se například frekvencí výskytu určitého členu u toponym v publicistických titulcích v jednotlivých syntaktických funkcích nominálního syntagmatu. Do budoucího zkoumání stylistických hodnot členu by mohly být rovněž zahrnuty texty postmoderní, kde dochází k porušování stylových norem. Na tuto práci bychom rádi navázali také výzkumem foneticko-fonologické stylové vlastnosti členu (jako například změna kvality samohlásky v jednotlivých psychických stavech mluvčího), a to na základě exaktních měření. Do budoucna neopomineme stylistické sledování členu v jiných funkčních jazycích. Domníváme se, že bychom mohli některé naše předpoklady o povaze členu dokazovat i na příkladě jiných typů jazyka, například administrativního či právního. Také bychom rádi v budoucnu prokázali stylovou vlastnost členu v jazyce poetickém (kde je podle našich předpokladů člen použit pro dodržení metriky v portugalském verši).

